

Memóriatabletták felejtés ellen

„Megállítható-e a felejtés egy meghatározó történelmi trauma kapcsán, ha az érintett társadalom más történelmi traumák kezelésénél a felejtést már jól begyakorolta és meghatározó társadalmi technikaként állandóan használja?”

Félidős nyugalom a késő tavaszi Nagy Imre-jubileum és az októberi, valószínűsíthetően ismét viharos '56-os ünnepek között. Kit érdekelnek augusztusban a kifutott politikai szezon Nagy Imre-vitái? Nincs jobb témád? – kérdezik az egyik nagy hetilapnál az ismerős szerkesztők. Nyár ide vagy oda, a közelmúlttal kapcsolatos vélemények, ítéletek és vélekedések nem tűntek el a friss publicisztikából. A 6-8 éves szabad eszmecsere egyetlen pillanatnak tűnik. A görcsök szinte érintetlenek. Tamás Gáspár Miklós szerint (lásd a Beszélő utolsó nyári számában) még a Kádár-korszak lakótelepeinek falából is vér szivárog. **Eörsi István** (egy Népszabadság-cikkben) a hivatalos ünneplők közé keveredett „tisztátlanok” véltkre tüzel. Én tulajdonképpen azt hittem, hogy az évforduló aktuálpolitikától nagyjából mentes, '56 közös emlékezetét összerendező, mítoszát kikerekítő kulturális fesztivállá válik. Hiszen a halottakat már eltemették. A még jelentkezni, igazolni, tanúkat felvonultatni tudó veteránokat már többségükben kitüntették. Az '56-os szervezetek évek óta tartó beháborúja kifulladt. Szobor a Parlamentnél. De facto nemzeti panteon a 301-es parcellában.

De, úgy látszik, az ügyek temetetlenek (vagy inkább vannak még elhantolatlan ügyek). S vannak, akik számára az '56-os vita a politikai erkölcs újjászületését, a nemzet közös emlékezetének visszatérését jelenti. Mások szemében inkább az igazság keresésének valamilyen stációja. S talán olyanok is akadnak, akik szerint csak „nagy ünnep – (viszonylag) nagy pénz” erőterének kikerülhetetlen kísérőjelensége.

Az összecsapások új hullámának három – egymást nem kizáró, inkább részlegesen átfedő – lehetséges magyarázata van.

Először. A vita nagymértékben a pártok őskeresési szükségleteiből következik. A '89-ben színre lépő vagy ruhatárukat megújító politikai szereplők a térség minden poszt szocialista rendszerében, így a miénkben is előfutárokat keresnek. A rendszerváltó tettek önmagukban nem elégségesek. A mozgalmaknak valamilyen Nagy Hagymányhoz is kötődniük kell(ene). Az utolsó fél évszázadból ehhez azonban nálunk – '56-on kívül – nincs túl sok használható építőanyag. Nem voltak össznemzeti antifasiszta ellenállási mozgalmaink, magyar Szolidaritásunk, a diktatúrákkal frontálisan szembehelyezkedő egyházaink. Ezért azután most – a szélsőjobbtól a mérsékelt baloldalgig – valamennyi játékos a Magyar Októberből építkezik. A politikai szentképek előtt érthetően nagy a tolongás.

Másodszor. Polgárháborúk után (és '56-ban a szovjet beavatkozás mellett-mögött volt valami ilyesféle is) az abban közvetlenül részt vevők általában képtelenek az őszinte kibékülésre.

Harmadszor. A 30 éves megemlékezés az államszocialista időkre esett, tehát a mai évforduló szervezői szemében eleve illegitim volt, ami ott elhangzott. A következő fél évszázados évfordulón az egykori fontosabb szereplőkből már nagyon kevesen lehetnek ott a dísztribünökön. Az '56-ot megharcoló vagy csak végigélő nemzedéknek még egy ilyen kerek megemlékezés talán nem adatik meg. Különböző előjelekkel, de nem kevesen érezhetik: most vagy soha. Mindeközben elsikkad két főkérdés. Megállítható-e a felejtés egy meghatározó történelmi trauma kapcsán, ha

az érintett társadalom más történelmi traumák kezelésénél a felejtést már jól begyakorolta és meghatározó társadalmi technikaként állandóan használja? S meghatározó lehet-e adott pillanatban az emlékezés, ha nem kötődik elég világosan – az egykori áldozatokon, hozzátartozóikon meg az ügyet felvállaló politikai elitcsoportokon túl – szélesebb társadalmi rétegek érdekeihez? A kollektív emlékezet pillanatnyi működési korlátai, azt hiszem, elsősorban az ezekre adott válaszokból, s nem az akkori cinkosok tudatos hallgatásából vagy a veteránszervezetek civakodásából következnek.

1989–90 után nálunk is voltak, akik nem egyszerűen '56-tal, hanem az egész Kádár-rendszerrel kapcsolatosan megkíséreltek valamilyen – leginkább talán az egykori NDK utódtársadalmában folyó „Stasi-vitához” mérhető – erkölcsi-politikai alapkonfrontációt előidézni. Kudarcuk nemcsak azzal magyarázható, hogy itt a felelősség sokkal puhább, jobban szétterített és alapjaiban anonim volt. A rendszerrel való együttműködéshez általában nem kellett „csúnya” papírokat aláírni. És persze nálunk nem létezett a nyugatnémethez hasonló, könnyen és (túlságosan is) magabiztosan ítélező tömegtájékoztatás sem. A legkézenfekvőbb magyarázatot mégis az emlékezés intézményesítettségének különbségei adják. A Stasi-ügy (s egyáltalán a megélt NDK) 50 év alatt a német társadalom ötödik emlékezési hulláma volt – a háború utánit, a '68-ast, az amerikai holocaust-tévésorozatot és a „történészvitát” követően. A németek megtanultak emlékezni. Kialakultak a kollektív gyónás és felmentés rítusai. A ceremóniák, amelyek majdnem univerzálisaknak tűntek, azért a kis bűnösöknek és közepes árulóknak remek búvóhelyeket is kínáltak. Ráadásul az első „múltfeldolgozási hullámok” komoly helyi érdekekhez is kötődtek. Nürnberget ugyan a győztes hatalmak kezdeményezték, de – ha hihetünk a korabeli vizsgálatoknak – ezeket a németek jó része is helyeselte. Most, hogy teljes nagyságrendjükben kiderültek a rendszer bűnei, elfogadta, hogy ezekért valakiknek felelniük kell. Miután magát nem érezte bűnösnek, morális integritásának megőrzése érdekében szívesen belátta, hogy a vádlottak bűnösök. Hiszen úgy érezte, hogy őt ezzel önmaga és környezete szemében felmentették. 1968-ban pedig, a nagy nemzedéki lázadás idején az apák nemzedékének morális megszorongatásához nagyon is hozzátartozott, hogy fiaik „lenácizzák” őket.

Nálunk ezzel szemben a történelmi emlékezetet – hétköznapi szinten – inkább történelmi felejtésnek nevezhetnénk. Az '56 emlékének életben tartásával kapcsolatos nehézségek nagy része is feltehetően abból következik, hogy egy fokon túl mégsem lehet szelektíven emlékezni. Ha egy társadalomnak immár két nemzedéke igyekezett a „múltfeldolgozási feladatok” alól többségében kibújni, akkor aligha várható, hogy éppen '56 kapcsán másként viselkedjen. A közgondolkodásban meglehetősen kevés történt a holocaustban való magyar közreműködéssel kapcsolatban. Cseres Tibor – illetve Kovács András – újvidéki kísérletét leszámítva nem hallottam, hogy nekiláttunk volna a honvédség és a magyar hatóságok szerbiai vagy ukrainai háborús szerepének feldolgozásához. Kimaradt a társadalom személyesen megélt emlékezetéből a svábkitelepítés vagy a kuláktalanítás szenvedéstörténete. Akkor miért lepődünk meg '56-os reakcióik hiányán, vagy kevésbé adekvát voltam? A'89-es TIB a Nagy Imre-temetéssel – a közvetlen értelemben vett igazságszolgáltatáson túl –, ha jól értem, valamilyen rendszerváltási cezúrát is fel akart mutatni. Sőt akkori döntéseivel – egyes vezetőket a koporsóhoz engedett, másokat nem – megkísérelte az akkori pártelitszűrését is. De egy szélesebb társadalmi szerkezet-átalakítási vagy generációváltási kísérlethez sem akkor, sem azóta nem sikerült senkinek odakötni az '56-os ügyet. Kísérletek pedig voltak. Mindeközben nyitottak a szűkebben vett emlékezéstechnikai kérdések is.

Hogyan adható át egy nemzedéket megrázó kollektív élmény a következő, azt már nem megélt generációknak?

Végső soron úgymint minden nemzedék megálmodta a maga 1848- vagy 1918–19-képét. Meg fogja alkotni a maga '56-os vízióit is. Ezekbe sok minden illeszthető, mégsem akármilyen. S a lehetséges értelmezési készletek, vagyis az a jelmeztár, amiből akár a következő száz-kétszáz évben a közszereplők majdani cselekedeteiket visszafelé igazoló '56-os példát vagy elődöt választanak, döntően nem '56 októberében– novemberében, hanem inkább e mai generációváltásnál áll össze. Egy nemzedék személyesen megélt tapasztalataiból e szakaszban alakul ki a Hagyomány. Mostantól fogva válik igazán manipulálhatóvá. Mégis, mit tehetünk a társadalom általános emlékezőképességének javításáért? Hiszen önmagában az amnézia itt szinte természeti állapot. Most már legszívesebben a rendszerváltás hónapjaira sem emlékeznénk. Bizonytalan s ezért érdektelen a jövő, és nem létezik igazán a múlt sem. A mindent elöntő jelenben a kivételes erőfeszítések és technikák egyre kevésbé a felejtéshez, inkább annak megállításához vagy legalább lassításához kellene.

Tamás Pál

A szerző szociológus